

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK
SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH
BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
HUN-REN RESEARCH CENTRE FOR THE HUMANITIES

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

„A tudománynak gazdag ágai
Egy organizmus sok külön vonása,
Együtt igéző csak.”
(Madách Imre: *Az ember tragédiája*, XII. szín)

“Abundant lines of the science itself
Are different traits of one system only,
They're charming together.”
(Imre Madách: *Tragedy of the Man*, twelfth scene
Translated from Hungarian by Ottó Tomschey)

(© MTA, Szigeti Tamás)

Beuó Elol.

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Institute of Archaeology, HUN-REN Research Centre for the Humanities
MTA Centre of Excellence

Budapest 2024

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
The volume was funded by the Hungarian Academy of Sciences

Borító / Cover

Zárókő rekonstrukciós rajza (pilisi ciszterci monostor)

(Rajz: Ősi Sándor. MTA – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Adattár)

Reconstruction drawing of a capstone (Pilis Cistercian monastery)

(Drawing by Sándor Ősi. MTA – Research Centre for the Humanities Institute of Archaeology, Archive)

Képfeldolgozás, képszerkesztés / Image processing and editing

VARGA ZSÓKA

Angol fordítás / English translation

CHRIS SULLIVAN

ISBN 978-615-5766-73-2

DOI 10.62150/BE70.2024

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet / Institute of Archaeology,

HUN-REN Research Centre for the Humanities

© Archaeolingua Alapítvány / Archaeolingua Foundation

© Szerkesztők, szerzők, fordító / Editors, authors, translator

2024

Minden jog fenntartva.

A tanulmányokban felhasznált illusztrációkért a szerzők felelnek.

All rights reserved. The authors are responsible for the illustrations used in the studies.

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv / Cover design: KASZTA MÓNI

Tipográfia és nyomdai előkészítés / Layout and desktop editing: KOVÁCS RITA

Nyomda / Printers: PRIME RATE Zrt., Budapest

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

Előszó / Foreword	9
BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ A középkor régészeti állattanának 70 éve Magyarországon <i>Seventy years of medieval archaeozoology in Hungary</i>	11
BÁLINT CSANÁD A „kazár pénzverés” és összehasonlításai: a volgai bolgár, nyugati türk és türges pénzverés <i>‘Khazar coinage’ compared to Volga Bulgarian, West Turkic, and Türgesh coinages</i>	27
BERTA ADRIÁN – EKRIK ÁKOS – KOVÁCS BIANKA GINA Az ábrahámí ciszterci apátság roncsolásmentes régészeti kutatása <i>Nondestructive research of the Cistercian abbey of Ábrahám</i>	37
BOLLÓK ÁDÁM Késő ókori csörgők a Keletrómai Birodalom levantei tartományjaiban. Az avar kori és a magyar honfoglalás kori varázshagyomány hátteréhez <i>Late Antique closed bells in the Levantine provinces of the Eastern Roman Empire. On the magical traditions of the Avar- and Hungarian-Conquest-period populations of the Carpathian Basin</i>	67
F. ROMHÁNYI BEATRIX Kultuszok, kulturális régiók és hospesek. Avagy: miről vallanak a 14. század elején összeírt plébániatemplomok patrocíniumai <i>Cults, cultural regions, and hospites or what the patrocinia of early 14th-century parish churches tell us</i>	89
FÜLÖP RÉKA – GYŐRI-PÓRSZÁSZ ANNA – RÉVÉSZ LÁSZLÓ – RITOÓK ÁGNES 8–9. századi tárgytipusok, viseleti szokások továbbélése a Kárpát-medence 10–11. századi sírjaiban <i>Survival of 8th–9th-century artefact types and clothing practices in 10th–11th-century Carpathian Basin burials</i>	107
GÁL ERIKA Keselyűcsont a csókakői várból <i>A vulture bone from Csókakő Castle</i>	129
GERELYES IBOLYA A török hódoltság balkáni eredetű ékszeranyagának előképei az oszmán művészetben <i>Antecedents in Ottoman art of Balkan-origin jewellery found in Ottoman Hungary</i>	141
HATHÁZI GÁBOR – KOVÁCS GYÖNGYI Egy reprezentációs forma változatai – Zsigmond-kori csempés és oszmán-török szemes kályhák a csókakői várban <i>Variations on a means of display in Csókakő Castle Sigismund-era tile stoves and an Ottoman stove with concave glazed tiles</i>	157
JAKAB GUSZTÁV – CSENGERI ERZSÉBET – TIMÁR GÁBOR A középkori vízgazdálkodás tanulságai az antropocén korban <i>Lessons from medieval water management in the anthropocene era</i>	187

K. NÉMETH ANDRÁS	
Nürnbergi csengők a késő középkori Magyarországon	207
<i>Small bells from Nuremberg in Late Medieval Hungary</i>	
KOVÁCS LÁSZLÓ	
A 10. századi szállási temetőkről	219
<i>On 10th-century cemeteries in Hungary belonging to short-lived settlements</i>	
LANGÓ PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS	
Az Árpád-kori falusi temetők feltárása, egy rokon tudományterület „hatóköre” településrégészeti nézőpontból.	
(Szempontok egy településrégészeti kézikönyv megírásához)	233
<i>The excavation of Arpadian-era village cemeteries, the ‘domain’ of a kindred discipline from the settlement archaeology perspective.</i>	
<i>(Considerations for the writing of a handbook of settlement archaeology)</i>	
LŐVEI PÁL	
Keresztábrázolások, keresztesek és tévhit	243
<i>Crosses, crusaders, and erroneous beliefs</i>	
MÉSZÁROS ORSOLYA – FÓRIZS ISTVÁN	
A visegrádi késő középkori üvegműhely (Rév u. 5.): az üvegleletanyag áttekintése és archeometriai vizsgálata	261
<i>Glass artefactes from a 15th-century glassmaking workshop at Rév utca 5. in Visegrád and their archaeometric analysis</i>	
OBORNI TERÉZ	
Báthory István bécsi diplomáciai küldetése és fogsága (1563–1567)	285
<i>Stephen Báthory’s diplomatic missions to Vienna and his imprisonment there (1563–1567)</i>	
RÁCZ BERNÁT – ROSTA SZABOLCS	
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
Pétermonostora Maas-vidéki kapcsolatai	299
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
<i>Pétermonostora’s links to the Meuse Valley</i>	
SARBAK GÁBOR	
Pálos harangok	323
<i>Bells in the Pauline order</i>	
SÓFALVI ANDRÁS	
Árpád-kori rotunda maradványai Nagygalambfalván	329
<i>Vestiges of the Arpadian-era rotunda in Nagygalambfalva (Porumbenii Mari, Romania)</i>	
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Középkori és kora újkori tűk néhány példánya Nagybányáról	341
<i>Medieval and early modern pins from Baia Mare</i>	
SZŐKE BÉLA MIKLÓS	
A Biskupija-Crkvina lelethorizontról egy zalavár-várszigeti agancsfaragvány kapcsán	357
<i>An antler carving from Zalavár-Vársziget belonging to the Biskupija-Crkvina Horizon of finds</i>	

TEREI GYÖRGY	
Újabb adatok az Árpád-kori nagyméretű veremépületek kérdéséhez <i>New data relating to the Arpadian-age larger dug-out structures</i>	369
VARGA MÁTÉ	
Újabb középkori zarándokjelvények Somogy megyéből <i>More medieval pilgrim badges from Somogy county</i>	385
VIDA TIVADAR	
A zempléni csésze Kelet és Nyugat között <i>The Zemplín Cup between East and West</i>	397
VIZI MÁRTA	
Az ozorai várkastély színes mázas kályhacsempéiről <i>Coloured-glaze stove tiles from Ozora Castle</i>	417
WEISZ BOGLÁRKA	
A vásárterek eltérő típusai a középkori Magyar Királyságban <i>Differing types of marketplaces in the Kingdom of Hungary in the Middle Ages</i>	439
ZSOLDOS ATTILA	
Harcok az ország közepén <i>Struggles in the middle part of the realm</i>	455

A „KAZÁR PÉNZVERÉS” ÉS ÖSSZEHASONLÍTÁSAI: A VOLGAI BOLGÁR, NYUGATI TÜRK ÉS TÜRGES PÉNZVERÉS

Bálint Csanád

Emlékezve a témába vágó beszélgetésünkre

A kazár pénzverés hipotézise a devicai leletre és A. A. Bykov olvasatára hivatkozva szélesen terjedt el a kutatásban.¹ Nem szokás említeni, hogy ezt először 1911-ben E. von Zambaur vetette föl (súlyos tévedése, hogy az észak-európai dirhemeket ők verték volna),² amit osztott a taskenti gulagon meghalt R. Vasmer.³ A kutatásban kevesen reagálnak az A. A. Bykov közleményéről írt kritikákra,⁴ és hogy az adott olvasatot és értelmezést többen vitatják.⁵ A „kazár pénzverést” a mai orosz kutatás több szempontból látja problematikusnak: a 9–10. századi kelet-európai pénzverést összefoglalóan elemző V. S. Kulešov szerint a sok etnikumú, kulturálisan és vallásilag mozaikszerű Kazária önálló pénzveréséről semmi sem ismeretes,⁶ valójában a kazár gazdaság nem igényelt pénzverést.⁷ E pénztípussal a kazárok judaizálásával részletesen foglalkozó B. Zhivkov egyáltalán nem számol.⁸

E hipotézis és a messze vezető történeti interpretációi a Don felső folyásánál előkerült dirhemkincsekre alapulnak, amiből 323 db került az Ermitázsba. Volt közöttük 86 db, amelyet a nem arabista A. A. Bykov *Ard-el-hazar* feliratúként („kazárok földje”) olvasott. Az olvasat azonban epigráfiaileg nem egyértelmű, ami egy dirhem arab olvasatának fölöttebb bonyolult voltát mutatja. A. G. Muhamadiev éppenséggel az *Ard el-Hazar*-t helységgként (*Arz al-Chazar*) értelmezi, ami által a kazár pénzveréssel kapcsolatos valamennyi interpretáció elesnék.⁹ A szóban forgó vereteket 1940-ben A. A. Bykov még egyszerűen „szabálytalan abbaszida dirhemeknek” tartotta; mindenképpen helyesebb az eddigieket „megfejtési kísérletnek” nevezni.¹⁰ (A 14 295 db-ból álló, 67 kg súlyú spillingsi 6–9. századi kincsen¹¹ is volt 1 db [!] ilyen.) 1971-ben A. A. Bykov 81 db-ot 12 típusba sorolt, aminek megalapozottságát M. Czapkiewicz kétségbe vonta.¹² Fölmerült, hogy további 5 db esetében a „Messenger of Mohamed” olvasatú esetében *Moses* volna a helyes, ami a kazár uralkodó zsidó vallásának bizonyítéka volna.¹³ Ezekon kívül – az *Ard el-hazar* – és a *Moses* feliratúként értelmezettekkel együtt – van 78 db olyan, amelyekre tamgaszerű jelet karcoltak,¹⁴

A szerző régész, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete kutatóprofesszora (balint.csanad@abtk.hu).

¹ BYKOV 1971; FOMIN 1978; RISPLING 2001; KOVALEV 2005. Típusait, veretési évüket lásd MUHAMADIEV 1990, 82, Tabl. 4.

² VON ZAMBAUR 1911, 315.

³ R. Vasmer sorsáról: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%80_%D0%A0%D0%B8%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B4_%D0%A0%D0%B8%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 letöltés 2024. 02. 20; NOONAN 1981, 55.

⁴ CZAPKIEWICZ 1974; CZAPKIEWICZ 1980, 104.

⁵ DUNLOP 1967, 231; ARTAMONOV 1962, 284. Az újabb irodalom áttekintése: OLSSON 2013, 506–507.

⁶ KULEŠOV 2009, 8; KULEŠOV 2018, 133–134.

⁷ CZAPKIEWICZ 1974, 309.

⁸ ZHIVKOV 2015, 59.

⁹ MUHAMADIEV 1990, 87.

¹⁰ BYKOV 1940, 119; NOONAN 1982, 197.

¹¹ PETERSON 2009, 29.

¹² CZAPKIEWICZ 1974, 309.

¹³ KOVALEV 2005, 227; GOLDEN 2007, 183; AFANAS'EV 2015, 106.

¹⁴ KOVALEV 2004, 114.

ami nem egyeztethető össze a zsidó vallással. A leletben a szabályos és szabálytalan abbaszida veretek aránya 15 más, azonos korú dirhemkincsével azonos, benne különösen magas számúak a transzoxániai veretűek, ami azt jelenti, hogy a devicai „szabálytalanok” egyáltalán nem különleges darabok.¹⁵ Ahogyan A. A. Bykov észrevette egyes feliratok hibáit, úgy a szóban forgó olvasatok ellenőrzése a kufi epigráfiában nála elmélyültebbek jártasságát igényli. Lényeges körülmény, hogy valamennyi egyazon verőtőről való, ugyanabban az évben készült (837/838-ban). Ez azt mutatja, hogy egyedi példány volt,¹⁶ amint három másutt talált, azonos olvasatú példányról is tudni, hogy a devicaival azonos verőtőről, azonos évből valók.¹⁷ Mindezt az *Ard-el-hazar* feliratú pénzeket jelenleg egy a kufi epigráfiában járatlan kazáriai pénzverő egyszeri próbálkozásának tarthatjuk, aki bár lehetséges, hogy maga zsidó volt,¹⁸ de e dirhemek nem tekinthetők a kazárok zsidó vallása tanúságának.

A devicaiakkal rokonok a 8. századi „kubáni pénzek”. Hasonlóan egyedi kísérlet termékei, valamennyit egyetlen verőtövön készítették. Számban és elterjedtségben kissé jelentősebbek, dirhemet utánoznak, szintén kufi feliratúak, néhányon az éremképbe komponált szív alakú tamga látható – a „kubáni pénzek” a pénzkép készítőjének egyedi variánsai.¹⁹

A „kazár pénzverés” valódi súlya (darabszám, variánsok száma, önálló pénzkép) az azonos kultúrájú volgai bolgárok, nyugati türkök és türgesek pénzverésével összehasonlítva mutatkozik meg:²⁰ nem hasonlíthatók a kazáriai pénzverő egyetlen próbálkozásához.

Volgai Bolgárországban – Kazária közvetlen szomszédságában! – 918/919–986/987 között valódi, önálló pénzverés volt, fél évszázada kb. 600 db-ról lehetett tudni. Ezek számánida utánpótlások, szabályos pénzképpel, feltüntetve a volgai bolgár veretési idő és hely (Bolgar, Suvar). Vannak köztük a forrásokból ismert nevű uralkodók által kibocsátottak is, az egyikük neve a kevert kultúrát tükrözi: *Abdallah ibn Tegin*.²¹

A Nyugati Türk Kaganátus berendezkedését megelőzően – szászánida mintát követve – mindegyik közép-ázsiai városállam (előzménye) veretett és használt pénzt. Az 5–6. századi hun-kidarita-heftalita uralkodók is bocsátottak ki saját pénzeket, amelyeken feltüntették a tamgájukat, míg a titulaturájuk a szászánida mintát követte²² – ez a gyakorlat a 7. században is folytatódott.²³ Önállóan Merv már a 3. század óta, Khorezm a 6. század végétől kezdve, Čačban az uralkodó maga és a helyi vezetők is verettek pénzt. Nyugat-Szogdiában saját képtípusúakat, Szogdia déli részén szogd feliratúakat, Szamarkandban az uralkodó címét feltüntető pénzeket használtak. Az önálló szogd pénzverésben kínai jegyek is megfigyelhetők,²⁴ az utóbbiak mellett kínai pénzek is forgalomban voltak.²⁵ Tokharisztánban a nyugati türk fennhatóság idejében baktriai, szogd és jelzés nélkülieket, valamint kínai típusúakat használtak.²⁶ Ennek a régióknak lettek urai a nyugati türkök.

Nem meglepő, hogy e gazdasági és kulturális környezetben már Tardu kagántól (uralk. 575–602) kezdve volt saját pénzverésük,²⁷ amint kevéssel a kaganátusuk megalakulása után

¹⁵ KOVALEV 2005, 205, 208.

¹⁶ OLSSON 2013, 504; STAMPFER 2013, 30–32.

¹⁷ BYKOV 1971, 28.

¹⁸ STAMPFER 2013, 32.

¹⁹ KYZLASOV 2012; BABAYAR – KUBATIN 2016.

²⁰ ZEIMAL’ 1994, 261. Kísérlet az ujuguroknál: THIERRY 1998.

²¹ VASMER 1925; CZAPKIEWICZ 1980; NOONAN 1980; KROPOTKIN 1986; RISPLING 1990; MOLČANOV 1998, 62–64; KOVALEV 2016; KULEŠOV 2018, 134–136.

²² ALRAM 2000; PAYNE 2016, 21.

²³ BABAJAROV 2013; BABAJAROV 2019a.

²⁴ BABAJAROV 2021.

²⁵ SMIRNOVA 1970.

²⁶ Összefoglaló áttekintés: ZEIMAL’ 1994.

²⁷ BARATOVA 1999; BABAJAR 2006; BABAJAROV 2007a, 9; BABAYAR 2007b.

a türgeseknél is.²⁸ Szoros kapcsolat épült ki a sztyepei és a városi elit között, kialakult a nyugati türköknek gazdasággal kapcsolatos szemlélete: a birodalmukban új városok születtek és a régiek megerősödtek.²⁹ A nyugati türkök a drachmákra szogd vagy türk szavakat karcoltak,³⁰ de szogd felirattal kínai típusú pénzeket is kiadtak, egy sajátos lelet esetében az ólom lemezkére karcolt tamga és a közepében levő négyzet alakú kivágás a szamarkandi pénzek jelzőjének tekinthető.³¹ Egyedi pénzképet alakítottak ki: hosszú, olykor vállig érő hajú férfiak láthatók, egyértelműen mongoloid arctípussal, esetenként a trónuson ülő, hosszú hajú uralkodót hegyes, máskor egy hármass csúcsban végződő fejdísz viselő feleségével együtt ábrázolták.³² G. Babajarov – A. Kubatin az együttes ábrázolásukban bizánci hatást feltételez,³³ ami a kirgizisztáni Suttuu-bulak csonttárgyon látható³⁴ esetében még kevésbé valószínű. Más pénzekon törökülésben ülő pár, vagy ló, lovas, kétpupú teve látható,³⁵ egy medallion europid-iráni típusú fejű, szászánida diadémot hordó férfit ábrázol.³⁶

Uralmuk alatt valamennyi városállam önállóan bocsátott ki pénzt (Čač, Otrar, Fergána, Szamarkand, Pendzsikent, Buhara), a helyi adminisztrációt az általuk kinevezett elteberre és tudunra és a választott vezetőkre bízta. Szogd nyelvű felirataikon a „kagán” (egyszer: *The divine kaghan*, többször: „a türk kagán pénze”) és a „katun”³⁷ mellett a részuralkodók (jabghu-qaghan, jabghu) nevét és titulussát közlők mellett helyi vezetők saját pénzeivel is találkozunk (šad, tudun, tegin, elteber, tutuq tarqan).³⁸ Egyértelmű, hogy a feltüntetésükkel a türk uralmat kívánták megjeleníteni,³⁹ e címek a keleti türköknél⁴⁰ – és feltehetőleg minden sztyepei népnél – örökletesek voltak. Az asinák és a tutukok Ferganában, a teginek és tudunok Čačban, a yabghuk Tocharisztánban bocsátottak ki,⁴¹ a 7–8. században még a sztyeppétől távolos és más kultúrájú Kāpiša-Gandhāra-ban és Zābulistānban is verettek pénzt.⁴² A pénzekon – ősi belső-ázsiai gyakorlatot⁴³ folytatva – az uralkodó dinasztia és a különböző tisztségviselők a saját tamgájukat tüntették föl,⁴⁴ melyek alapján a nyugati türk pénzverésnek három korszakát különítették el, ami egy vélemény szerint a Nyugati Kaganátus politikai történetét tükröznék.⁴⁵ A pénzverés tekintetében a lényeg nem egyedül a helyi gazdasági adottságok felismerésében állt, hanem ez egyfajta művelődési szinkretizmusnak nevezhető.

A Türges Kaganátusban is tényleges pénzverés és -forgalom volt,⁴⁶ vannak kínai típusú, de feliratukban szogd nyelvű („türgesek égi kagánja”, „türgesek kagánjának pénze”) pénzek is.⁴⁷

²⁸ BABAYAR 2007b.

²⁹ BELENICKIJ – BENTOVIČ – BOL’ŠAKOV 1973; DANILOV 2004.

³⁰ THIERRY 2005, 406.

³¹ NAJMARK – JAKOVLEV 2012.

³² RTVELADZE 2006, 103–104, 115–121; KUBAREV 2017, 99, fig. 9.

³³ NAYMARK 2001, 157–177; BABAJAROV – KUBATIN 2013a. Többen feltételeznek bizánci hatást a közép-ázsiai pénzekon: ŠKODA 1983, 198; KOZENKOVA 1967, 269; SZMONIEWSKI 2012, 43.

³⁴ KUBAREV 2003, 245.

³⁵ BABAJAROV 2019b.

³⁶ HARMATTA 1981.

³⁷ BABAJAROV – KUBATIN 2006; BABAJAROV – KUBATIN 2013b; BABAJAROV – KUBATIN 2015; BABAJAR 2016; BABAYAR 2019b.

³⁸ GOLDEN *et al.* 2013, 122; BABAJAROV 2005; KUBATIN 2017.

³⁹ KULEŠOV 2009.

⁴⁰ MAU-TSAI 1958, 41.

⁴¹ BABAJAR 2016, 26–27; BABAJAROV 2019b, 20.

⁴² HARMATTA 1994; CHAVANNES 1903, 267–268.

⁴³ BOGDANOV 2017.

⁴⁴ Vita egy kazáriai dirhem tamgájáról: KOVALEV 2005, 228.

⁴⁵ BABAJAROV – KUBATIN 2013a.

⁴⁶ THIERRY 1999; BARATOVA – LIVŠIČ 2002. Annak alapján, hogy a türgesek központja az Orhonnál volt és ott és a környéken nem találtak pénzeket, a pénzverésüket megkérdőjelezi GOLDEN *et al.* 2013, 110, 4. j. A leletek hiánya valójában a gazdasági igény ottani hiányával magyarázható.

⁴⁷ THIERRY 2005, 408; BABAYAR 2007b, 35.

A pénzkép embertanilag egyértelmű: például az egyik előoldalán félprofilban ábrázolt, hosszú hajú férfifej látható, hangsúlyozott pofacsonttal, a hátoldalon tamga és szogd felirat van, a felirata szerint Čač türges uralkodója verette. (E városállamot uralmuk legelején, a 6. században integrálták a Nyugati Türk Kaganátusba.)⁴⁸ Egy másik, türges jelekkel ellátott pénz Peroz drachmáját utánozta és a „tekin” és „kaghan” tisztségnevek vannak rajta.⁴⁹ A felirataik többféle nyelve (szogd, baktriai, fergánai és arab) nem pusztán a régió etnikai és kapcsolatbeli sokszínűségéről tanúskodik, hanem a Türges Kaganátusnak a közép-ázsiai politikai közegben és kereskedelemben való aktív részvételéről is. Saját pénzeket csak Boyuq Qaghan alatt (795–805) bocsátottak ki, addig kínaiakat használtak.⁵⁰

Anyugati türkökéhez hasonló lehetőség: pénzt kibocsátó és rendszeresen használó helyi lakosság és a nagycivilizációval való közvetlen szomszédság a keleti türköknél és az avaroknál nem volt adott, de a kazárok számára igen a Krímben és egy kifejllesztett bizánci kapcsolat révén. Nem élték vele. Miként a nyugati türk kagán, a kazár ily módon is demonstrálhatta volna a hatalmát. Egyetlen forrásban sem találni akár célzást arra, hogy a városi életbe, a pontuszi városok gazdaságába – a fennhatóság pusztán kinyilvánításán túlmenően – bármilyen formában is bekapcsolódtak volna. Miként a kazárok a pontusi városokba, a nyugati türkök Közép-Ázsiában is saját tisztségviselőket neveztek ki (tudun, tegin, tarchan, yabgu, tutuk, šad),⁵¹ csak hogy a lényeg az utóbbiak esetében a gazdasági adottságok felismerésében állt. Cherson esetében megvolt a földrajzi és kulturális szomszédság, Boszporuszt, Phanagoriát, Tamatarchát (formálisan) hatalmukban tartották. Ha ezt gazdaságilag is kihasználták volna, akkor – most egyedül a pénzverést tekintve – kialakíthattak volna egy bizánci mintájú, sajátos pénzképű, akár a feliratokban a kagánt és a részuralkodókat, a kazáriai városokat megnevező pénzverést. Nem éltek a lehetőséggel. Nem hogy saját pénzverésük nem volt, de valódi pénzhasználat sem: a Krímből ismert 12 000 db bizánci pénzből mindössze kb. 80 db került elő Cherson területén kívül és solidus csak kivételesen – mert a városban tényleges pénzforgalom volt! Ezzel szemben Kazáriában a ritka, de sokkal nagyobb értékű solidus a halott gazdagságát, presztízst tükrözte, de gazdasági jelentősége nem volt.⁵²

IRODALOM

- AFANAS'EV 2015 AFANAS'EV, G. E.: O samoidentifikacii Chazarskogo kaganata v IX v. (po dannym sistemy oborony). *Kratkie Soobščenija Instituta Archeologii* 238 (2015) 98–114.
- ALRAM 2000 ALRAM, M.: A hoard of copper drachms from the Kapisa-Kabul Region. *Silk Road Art and Archaeology* 6 (1999–2000) 129–150.
- ARTAMONOV 1962 ARTAMONOV, M. A.: *Istorija chazar*. Leningrad 1962.
- BABAJAROV 2005 BABAJAROV, G.: Tjurko-sogdijskie kontakty v period tjurkskogo kaganata (na primere sistemy upravlenija istoriko-geografičeskimi oblastjami sredneaziatskogo meždureč'ja). In: *Central'naja Azija ot Achemenidov do Timuridov. Archeologija, istorija, etnologija, kul'tura*. Red.: Nikonorov, V. P. Sankt-Peterburg 2005, 57–60.
- BABAJAR 2006 BABAJAR, G.: K monetnomu čekanu Zapadno-Tjurkskogo Kaganata. In: *Vostok v istoričeskich sud'bach narodov Rossii* 3. Ufa 2006, 16–24.

⁴⁸ THIERRY 2011, 413, Fig. 1.

⁴⁹ THIERRY 2011, 417, Fig. 2.

⁵⁰ THIERRY 2005, 410.

⁵¹ BABAJAROV 2005.

⁵² Készült a „Kína, Bizánc és a sztyeppe népek a 6–10. században: a kapcsolatok néhány kulturális aspektusa” c. OTKA projekt (K 135932) keretében.

- BABAJAROV 2007a BABAJAROV, G.: *Drevnetjurkskie monety Čačskogo oazisa (VI–VIII vv. n.é.)*. Taškent 2007.
- BABAYAR 2007b BABAYAR, D. G.: *The Catalogue of the Coins of Turkic Qaghanate*. Ankara 2007.
- BABAJAROV 2013 BABAJAROV, G.: Coins of the Turkic Tegin-shah dynasty of Kabul and Gandhara. *Altaistics and Turkology* 4 (2013) 109–120.
- BABAJAR 2016 BABAJAR, G.: The Old Turkic titles *Qaghan, Jabghu* and *Jabgu-Qaghan* on the coins of the Western Turkic Qaghanate. In: *Žusup Balasagyndyn 1000 žyldygyna amalğan V „Kyrgyz žana Karachandar kaganattary” èl aralyk ilimij – tažryjbalyk žyjymynyn. Materialdary*. Biškek 2016, 25–33.
- BABAJAROV 2019a BABAJAROV, G.: Tamgi na monetach oazisov Srednej Azii èpochi rannego srednevekov’ja. In: *Tamgi doislamskoj Central’noj Azii. Tamgas of Pre-Islamic Central Asia*. Red.: Sulajmanov, R. Kh. Samarkand 2019, 333–363.
- BABAYAR 2019b BABAYAR, G.: On the new coins of the Western Turkic Qaghanate. In: *International Conference: Analysis of Languages and Literature of the Prairie Silk Road and the History of the Northern Ethnic Groups I. Reanalysis of Old Turkic and Uighur Documents. Conference Manual Inner Mongolia University*. Hohhot 2019, 18–40.
- BABAJAROV 2021 BABAJAROV, G. B.: The Chinese influence on the Pre-Islamic coins of Trasoxania and Yettisu Region. *Sogdijskij Sbornik* 8 (2021) 31–50.
- BABAJAROV – KUBATIN 2006 BABAJAROV, G. – KUBATIN A.: K monetam Čačskich pravitelej teginov. *O’zbekiston Moddiy Madaniyati Tarichi* 38 (Samarkand 2006) 194–198.
- BABAJAROV – KUBATIN 2013a BABAJAROV G. – KUBATIN A.: Byzantine impact in the iconography Western Turkic coinage. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 66 (2013) 47–58.
<https://doi.org/10.1556/AOrient.66.2013.1.3>
- BABAJAROV – KUBATIN 2013b BABAJAROV, G. – KUBATIN, A.: K voprosu o monetach Sogda s titulom „chatun”. *Sogdijskij Sbornik*. Red.: Kamoliddin, Š. Berlin 2013, 79–87.
- BABAJAROV – KUBATIN 2015 BABAJAROV, G. – KUBATIN, A.: Monety Zapadno-Tjurkskogo Kaganata s titulom „Tjurk-kagan”. *Epigrafika Vostoka* 2015, 189–201.
- BABAYAR – KUBATIN 2016 BABAYAR G. – KUBATIN A.: *Monety Severnogo Kavkaza s drevnetjurkskimi nadpis’jami*. Astana 2016.
- BARATOVA 1999 BARATOVA, L.: Alttürkische Münzen Mittelasiens aus dem 6.–10. Jh. n. Chr.: Typologie, Ikonographie, historische Interpretation. *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 31 (1999) 219–292.
- BARATOVA – LIVŠIČ 2002 BARATOVA, L. S. – LIVŠIČ, V. A.: O sogdijских nadčekanijach na Sasanidskich i podražanijach im. In: *Kul’turnoe nasledie Srednej Azii*. Toškent 2002, 21–26.
- BELENICKIJ – BENTOVIČ – BOL’ŠAKOV 1973 BELENICKIJ, A. M. – BENTOVIČ, I. B. – BOL’ŠAKOV, O. G.: *Srednevekovyj gorod Srednej Azii*. Leningrad 1973.

- BOGDANOV 2017 BOGDANOV, E. V.: Proischoždenie tamg chunnov. *Nižnevolžskij Archeologičeskij Vestnik* 16 (2017: 2) 5–32.
<https://doi.org/10.15688/nav.jvolsu.2017.2.1>
- BYKOV 1940 BYKOV, A. A.: Novaja nachodka kufičeskich monet. *Kratkie Soobščeniya Instituta Istorii Material'noj Kul'tury* 8 (1940) 119.
- BYKOV 1971 BYKOV, A. A.: O chazarskom čekanke VIII–IX vv. *Trudy Gosudarstvennogo Ėrmitaža* 12 (1971) 26–36.
- CHAVANNES 1903 *Documents sur les Tou-kioue (Turcs) occidentaux*. Ed.: CHAVANNES, E. Sbornik trudov orchonskoj ěkspedicii 6. St.-Petersbourg 1903.
- CZAPKIEWICZ 1974 CZAPKIEWICZ, M.: Rec. A. A. Bykov, O khazarskom čekanke... *Folia Orientalia* 15 (1974) 306–310.
- CZAPKIEWICZ 1980 CZAPKIEWICZ, M.: Some remarks on the imitations of Arabic dirhams from the 8th to 10th century based on the examination of coin metal (Part 1). In: *Proceedings of the International Numismatic Symposium*. Eds: Gedai, I. – Bíró-Sey, K. Budapest 1980, 101–107.
- DANILOV 2004 DANILOV, S. V.: *Goroda v kočevych obščestvoach Central'noj Azii*. Ulan uda 2004.
- DUNLOP 1967 DUNLOP, D. M.: *The History of the Jewish Khazars*. New York 1967.
- FOMIN 1978 FOMIN, A. V.: Podražatel'nyj dirhem „Ard-al-chazar“ IX v. In: *Vostočnaja Evropa v drevnosti i srednevekov'e*. Red.: Čerepnin L. V. et al. Moskva 1978, 136–138.
- GOLDEN 2007 GOLDEN, P. B.: Irano-Turcica: The Khazar sacral kinship revisited. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 60 (2007) 161–194.
<https://doi.org/10.1556/AOrient.60.2007.2.2>
- GOLDEN *et al.* 2013 GOLDEN, P. – OSAVA, T. – TAŠAGYL, A. – BAJAR, D. – BOTALOV, S. – JACENKO, S. – KUBAREV, V. – KUBAREV, G. – TOTEV, B. – KOMAR, A. – BABAJAROV, G. – TABALDIEV, K. – SAMAŠEV, Z. – NOVOŽENOV, V. – BAZYLCHAN, N.: *Zapadnyj Tjurkskij kaganat*. Astana 2013.
- HARMATTA 1981 HARMATTA János: Egy nyugati türk uralkodó medaillonja Toxarisztánból. *Antik Tanulmányok* 28 (1981) 21–29.
- HARMATTA 1994 HARMATTA János: Nyugati türk uralom Kelet-Iránban (Kr.u. 650–790). *Antik Tanulmányok* 38 (1994) 149–164.
- KOVALEV 2004 KOVALEV, R. K.: What does historical numismatics suggest about the monetary history of Khazaria in the ninth century? *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 13 (2004) 97–129.
- KOVALEV 2005 KOVALEV, R. K.: Creating Khazar identity through coins: the special issue dirhams of 837/838. In: *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*. Ed.: Curta, F. Ann Arbor 2005, 220–253.
- KOVALEV 2016 KOVALEV, R. K.: What do 'official' Volga Bulgār coins suggest about the political history of the second half of the 10th century? In: *Central Eurasia in the Middle Ages: Studies in Honor of Peter B. Golden*. Eds: Karatay, O. – Zimonyi, I. Wiesbaden 2016, 191–207.
- KOZENKOVA 1967 KOZENKOVA, V. I.: Novyj istočnik dlja izučeniya svjazej Vizantii i Srednej Azii. *Sovetskaja Arheologija* 1 (1967) 266–269.

- KROPOTKIN 1986 KROPOTKIN, V. V.: Bulgarskie monety X veka na territorii drevnej Rusi i Pribaltiki. In: *Volžskaja Bulgarija i Rus'*. Red.: Chalikov, A. Ch. Kazan' 1986, 38–62.
- KUBAREV 2003 KUBAREV, G. B.: Žanrovaja scena iz Bičiktu-Boma. In: *Stepi Evrazii v drevnosti i srednevekov'e*. Kniga II. Sankt-Peterburg 2003, 242–245.
- KUBAREV 2017 KUBAREV, G.: Old turkic statues from Apshiyakta, Central Altai. On female representations in turkic monumental art. *Archaeology, Ethnography & Anthropology of Eurasia* 45:1 (2017) 93–103.
<https://doi.org/10.17746/1563-0110.2017.45.1.093-103>
- KUBATIN 2017 KUBATIN, A. V.: Drevnetjurkskie tituli i épitety na sogdojazyčnych monetach oasisov Srednej Azii i Semireč'ja épochi rannego srednevekov'ja. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 23 (2017) 103–135.
- KULEŠOV 2009 KULEŠOV, V. S.: „Runičeskij dirham”: Novyj istočnik dlja istorii chazarskoj geraldiki? Seminar „Geraldika – vspomogatel'naja istoričeskaja disciplina”. Sankt-Peterburg 2009.
- KULEŠOV 2018 KULEŠOV, V. S.: Pis'mennye i numizmatičeskie istočniki po istorii denežnogo obraščeniya v Vostočnoj Evrope v IX–XI vv. Stokgol'mskij Universitet, Stokgol'mskij Numizmatičeskij Institut, [kézirat] Moskva 2018, 133–136.
- KYZLASOV 2012 KYZLASOV, I. L.: Serebrjannye monety s legendami kubanskogo runičeskogo pis'ma. In: *Problemy archeologii Kavkaza*. Red. Munčaev, R. M. – Korenovskij, S. N. Moskva 2012, 226–246.
- MAU-TSAI 1958 MAU-TSAI, L.: *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*. Göttinger Asiatischen Forschungen 10. Wiesbaden 1958.
- MOLČANOV 1998 MOLČANOV, A. A.: O monetnom čekane Volžskoj Bolgarii konca X v. (dirham Abd ar-Rachmana ibn Mumina 387 g. ch.) In: *Šestaja Vserossijskaja numizmatičeskaja konferencija*. Red.: Potin, V. M. Sankt-Peterburg 1998, 62–64.
- MUHAMADIEV 1990 MUHAMADIEV, A. G.: *Drevnie monety Povolž'ja*. Kazan' 1990.
- NAYMARK 2001 NAYMARK, A.: *Sogdiana, its Christians and Byzantium: a Study of Artistic and Cultural Connections in Late Antiquity and Early Middle Ages*. Indiana University PhD Thesis, 2001.
- NAJMARK – JAKOVLEV 2012 NAJMARK, A. – JAKOVLEV, A.: Svincovaja imitacija samarkandskoj monety kitajskogo obrazca iz Varachši. *Numizmatičeskie Čtenija* 2012 god. Red.: Volkov, I. V. – Zacharov, E. V. – Širjakov, I. V. Moskva 2012, 21–31.
- NOONAN 1980 NOONAN, T.: Monetary circulation in early medieval Rus'. A Study of Volga Bulgar Dirham Finds. *Russian History* 7 (1980) 294–311.
<https://doi.org/10.1163/187633180X00210>
- NOONAN 1981 NOONAN, Th. S.: Ninth-century dirham hoards from European Russia: A preliminary analysis. In: *Viking-Age Coinage in the North Lands*. Eds: Blackburn, M. A. S. – Metcalf, D. M.. BAR International Series 122. 1981, 47–117.

- NOONAN 1982 NOONAN, T.: A ninth century dirham hoard from Devitsa in Southern Russia. *Museum Notes, American Numismatic Society* 27 (1982) 185–209.
- OLSSON 2013 OLSSON, J. T.: Coup d'état, Coronation and Conversion: Some Reflections on the Adoption of Judaism by the Khazar Khaganate. *Journal of the Royal Asiatic Society* 23 (2013) 495–526.
<https://doi.org/10.1017/S1356186313000266>
- PAYNE 2016 PAYNE, R.: The making of Turan: The fall and transformation of the Iranian East in Late Antiquity. *Journal of Late Antiquity* 9 (2016) 4–41.
<https://doi.org/10.1353/jla.2016.0011>
- PETTERSON 2009 *The Spillings Hoard: Gotland's Role in Viking Age World Trade*. Ed.: PETTERSON, A. M. Visby 2009.
- RISPLING 1990 RISPLING, G.: The Volga Bulgarian imitative coinage of al-Amir Yaltawar ('Barman') and Mikail b. Jafar. *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis. Nova Series* 6. Stockholm – London 1990, 275–282.
- RISPLING 2001 RISPLING, G.: A list of coin finds relevant to the study of early Islamic-type imitations. *Russian History* 28 (2001) 325–339.
<https://doi.org/10.1163/187633101X00190>
- RTVELADZE 2006 RTVELADZE, É. V.: *Istorija i numizmatika Čača. (Istorija polovina III–seredina VIII. v. n.é.)*. Taškent 2006.
- ŠKODA 1983 ŠKODA, V. G.: Podraženie vizantijskoj monete iz Pendžikenta. *Vizantijskij Vremennik* 44 (1983) 196–201.
- SMIRNOVA 1970 SMIRNOVA, O. I.: *Očerki iz istorii Sogda*. Moskva 1970.
- STAMPFER 2013 STAMPFER, Sh.: Did the Khazars convert to Judaism? *Jewish Social Studies* 19/3 (2013) 1–72.
<https://doi.org/10.2979/jewisocistud.19.3.1>
- SZMONIEWSKI 2012 SZMONIEWSKI, B. Sz.: The Byzantine coins on the Silk Road – Some comments. In: *Serica – Da Qin. (Selected Problems.)*. Eds: Malinowski, G. – Paroń, A. – Szmoniewski, B. Sz. Wrocław 2012, 41–50.
- THIERRY 1998 THIERRY, F.: Les monnaies de Boquq Qaghan des Ouighours (795–808). *Turcica* 30 (1998) 263–278.
<https://doi.org/10.2143/TURC.30.0.2004301>
- THIERRY 1999 THIERRY, F.: Sur les monnaies des Türgesh. In: *Coins, Art and Chronology. Essays on the pre-Islamic History of the Indo-Iranian Borderlands*. Eds: Alram, M. – Klimbury-Salter, D. M. Österreichische Akademie der Wissenschaften Philologisch-Historische Klasse Denkschriften 280. Wien 1999, 321–349.
- THIERRY 2005 THIERRY, F.: La monétarisation de la société turke (VIe–IXe siècle), influence chinoise, influence sogdienne. In: De La Vaissière, E. – Trombert, E.: *Les Sogdiens en Chine*. EFEO Paris 2005, 397–417.
- THIERRY 2011 THIERRY, F.: Three notes on Türgesh numismatics. In: *Proceedings of the Symposium on Ancient Coins and the Culture of the Silk Road*. Shanghai 2011, 413–442.
- VASMER 1925 VASMER, R.: Über die Münzen der Wolga-Bulgaren. *Numismatische Zeitschrift* 18 (1925) 63–84.

- VON ZAMBAUR 1911 VON ZAMBAUR, E. K. M.: Die Münzen der Khazaren. *Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft in Wien* 8 (1911) 313–315.
- ZEIMAL’ 1994 ZEIMAL’, E. V.: The circulation of coins in Central Asia during the Early Medieval Period (fifth–eighth centuries A.D.). *Bulletin of Asia Institute* 8 (1994) 245–267.
- ZHIVKOV 2015 ZHIVKOV, B.: *Khazaria in the Ninth and Tenth Centuries*. Leiden – Boston 2015.
<https://doi.org/10.1163/9789004294486>

‘KHAZAR COINAGE’ COMPARED TO VOLGA BULGARIAN, WEST TURKIC, AND TÜRGESH COINAGES

Csanád Bálint

The hypothesis of ‘Khazar coinage’ – and the historical interpretation of it – is based on a hoard of dirhams discovered on the banks of the River Don. The inscriptions on some of them were read by the numismatist A. A. Bykov as *Ard-el-hazar* (‘Land of the Khazars’). Researchers subsequently did not react to critiques and reservations, but largely accepted his readings. Moreover, some non-Arabists proposed the reading ‘Moses’ in place of Bykov’s ‘Messenger of Mohamed’, evidencing the Khazar ruler’s Jewish religion. When compared to the genuinely separate, contemporaneous Volga Bulgarian, West Turkic, and Türgesh coinages, the coins with the inscription ‘*Ard-hazar*’ may be regarded as a one-off attempt by a money minter inexperienced in Kufic epigraphy who may himself have been Jewish. These dirhams cannot, however, be regarded as proof that the Khazars had Judaism as their religion.

BENKŐ ELEK, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének kutatóprofesszora 2024 augusztusában tölti be 70. életévét. Benkő Elek tudományos tevékenységét mindenkor az igényesség, a sokoldalú érdeklődés és a friss irányzatok megismerésére, az eredmények összegzésére való törekvés jellemzi, szemléletét jól tükrözik Madách Imrének a kötet mottójául választott szavai. A jeles alkalomból barátai, kollégái, tisztelői e tanulmánykötettel köszöntik az ünnepeltet.

ELEK BENKŐ, a full member of the Hungarian Academy of Sciences and a research professor at the Institute of Archaeology of the HUN-REN Research Centre for the Humanities, is set to celebrate his seventieth birthday in August 2024. His scientific work has at all times been characterised by intellectual rigour, wide-ranging interests, a desire to learn about new lines of enquiry, and efforts to summarise findings. Elek Benkő's approach is well reflected in the words of Imre Madách chosen as the motto of this book. This volume of studies has been made for him by friends, colleagues, and admirers, to celebrate the special occasion his birthday will represent.

HUN
REN

BÖLCSEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

MTA
Kiváló Kutatóhely

MTA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ARCHAEOLINGUA

